

Klement Judit

A VÁLLALKOZÓ ELMÉLETBEN ÉS GYAKORLATBAN

A vállalkozó fogalmával akkor kezdtem foglalkozni, amikor a PhD-kutatásaim során szembesültem azzal a triviálisnak tűnő problémával, hogy el kell döntenem, minek nevezzem a vizsgálatom tárgyát képező emberek halmazát mint társadalmi csoportot. A 19. század második felében Budapesten működött gőzmalmok tulajdonosai, vezetői, irányítói, menedzserei¹ érdekeltek, őket kellett valamilyen címkével ellátnom. Három lehetőség kínálkozott: a nagypolgár, a gazdasági elit és a vállalkozó kategóriája. Nem volt más hátra, mint megvizsgálni fogalomtörténetileg a három címkét és dönteni közöttük. A választásom a vállalkozóra esett, mert ez a fogalom állt legközelebb ahhoz, amire kíváncsi voltam a vizsgált személyek életútjából. Röviden összefoglalva a három fogalom különbsége a következőkben ragadható meg.²

A nagypolgár egy társadalmi csoportot jelöl, függetlenül a munkaerőpiaci szerepétől, helyzetétől vagy a gazdaság területén való működésétől. Elsősorban a történettudomány, esetleg történeti szociológia által használt kategória ez, amelynek tartalma kevésbé rögzített. Számomra mégsem ezért nem volt valódi alternatíva, hanem azért, mert a gőzmalomban működő szereplőim életútjából nem arra voltam kíváncsi, hogy hány szobás lakásban és milyen vagyoni szinten éltek, vagy volt-e nyári lakjuk például a Zugligetben – csak hogy néhány elemet emeljek ki a nagypolgárság lehetséges definíciós készletéből – hanem az, hogy mit csináltak a gőzmalomban mint a malomipar szereplői. Vagyis félreérthető, félrevezető lett volna a nagypolgárság fogalmának használata, hiszen az általam vizsgált csoportnak határozott társadalmi jellemzést kellett volna adnom, miközben a személyekösszegegyüttését és a gazdasági működésük elemzését tekintettem célomnak.

¹ Menedzseren a vállalat alkalmazásában álló és a napi működésében meghatározó szerepet betöltő vezető magántisztviselőket, kereskedelmi és műszaki igazgatókat értem. Ők is válhattak részvényessé, de ezt a szerepkört egy alkalmazotti karrier későbbi állomásaként érték el. A korszakban természetesen nem volt használatban a menedzser fogalma.

² Az érvek hosszabb kifejtését lásd *Klement* [2012] 78–106. o.

A gazdasági elit fogalmában már jelen van a gazdaság mint az adott társadalmi csoport életvilága, ám ez az elsősorban a szociológia tudományából táplálkozó fogalom magában hordja, hogy egy nagyobb csoportból úgy mond a „kiválókat” emeljük ki. Remekül el lehet vitatkozni azon, hogy hol kell meghúzni e „kiválóság” határát. Például mekkora alaptőke mellett milyen beosztásokat, pozíciókat vegyünk alapul.³ De nekem nem ez volt a célom a vizsgálándó minta összeállításával. Nem a budapesti gőzmalomipar elitjéről akartam írni, hiszen maga a budapesti gőzmalomipar társadalma sem volt még feltárva. A fogalom szűk keretei miatt tehát ez a kategória sem jöhetett szóba.

Vagyis maradt a vállalkozó. Tökéletesen megfelelt számomra, hogy a fogalom alapvetően egy gazdasági funkció betöltőjét jelöli, hiszen azt akartam megvizsgálni, hogy azok a személyek, akik a budapesti gőzmalomiparban az 1850-es évektől 1914-ig tulajdonosi, irányítói, vezetői helyzetben voltak, milyen gazdasági szerepet töltek be a vizsgált ágazatban. Az más kérdés, hogy a leginkább prozopográfia műfajába sorolható vizsgálatom végül nem került lényegesen közelebb ahhoz a kérdéshez, hogy kik voltak ténylegesen vállalkozók közöttük. Ennek két oka van. Egyrészt a kérdés megválaszolásához szükséges kutatás volumene. Másrészt maga a kategória: a vállalkozó és az az elméleti keret, amelyben használják. Ez utóbbi téma képezi jelen tanulmány központi problematikáját – vagyis hogy a vállalkozó fogalmával mit és hogyan írhatunk le –, ám előtte szeretném kifejtetni, mekkora kutatást jelentett e vállalkozói minta összeállítása.

Először hát a volumenről. Ahhoz, hogy eldönthessem, ki volt ténylegesen vállalkozó a fővárosi gőzmalomipar vezetői és tulajdonosai között, mindenekelőtt össze kellett gyűjtenem név szerint mindenkit, aki tulajdonos, részvényes, cégvezető, menedzser, igazgatósági tag stb. volt a korszakban működő vállalkozásokban. Felépítettem egy tulajdonosi adatbázist, amely a malomtulajdonosokat és malomrészvényesek tartalmazta, ebbe bekerült 1431 fő; és összeállítottam egy pozicionális adatbázist, amely pedig felölelte azokat, akik legalább cégjegyzői (*per procura* is) joggal rendelkeztek, vagyis a vezető magántisztviselőktől felfelé az operatív vezetőkön át a stratégiai vezetőig összesen 602 főt. A nominális vizsgálathoz szükséges adatbázisépítés kiterjedt voltát érzékeltetendő egyetlen példaként említem meg, hogy a részvényesek listájának összeállítása azt jelentette, hogy a részvénytársaságok esetében minden egyes fennmaradt, az éves közgyűlés előtt készült részvényletételi ív adatait rögzítenem kellett 1850 és 1914 között. A tulajdonosi kör összegyűjtése elsősorban cégbírósági és vállalati levéltári dokumentumokra épített, a

³ A gazdasági elitelméletekről lásd Lásd Lengyel [1993] 7–38. o. és Lengyel [2007] 13–37. o.

pozicionális minta e két levéltári irategyüttes mellett az évente megjelenő *Compass* – gazdasági évkönyvek kötetei alapján állt össze. Vagyis már maga az adatbázisépítés is időigényes alap kutatás volt.⁴

E két adatbázis alapján már megvizsgálhatók voltak olyan kérdések, mint hogy milyen tartós volt egy gőzmalomipari pozíció betöltése, milyen karrierutak kínálkoztak a korszak gőzmalmaiban egy vállalaton belül és több vállalat között mozogva, kik voltak a malomalapítók, a nagyrésztvényesek, kiknek volt több gőzmalom vállalkozásban is érdekeltsége, és hogy melyek voltak azok a családok, amelyek pozicionális és/vagy tulajdonosi minőségben több tagjukkal is jelen voltak a vizsgált ágazatban.

Konklúzióként vázoltam tizenegy vállalkozói típust, amivel leírtam a fővárosi gőzmalomiparban vezető és tulajdonos szerepeket betöltők lehetséges csoportjait, az ágazatbeli szerepvállalások tipikus útjait – vagyis egy ágazattörténeti prozopográfiát készítettem. E típusok felsorolásszerűen a következők voltak: főtisztviselők a malomiparban, malomipari jogtanácsosok, malomipari menedzserek, malomipari gründerek (akik csak az alapítási üzletben voltak jelen), malomalapítók tartós ágazati jelenléttel, malomalapító vállalkozói családok, kisrésztvényesek, bankárok a malomiparban, vállalkozók és leszármazottaik a malomiparban, és malomipari vállalkozói családok, akik családi vállalkozást működtettek vagy azzá alakítottak egy eredetileg nem ekként működő vállalkozást a fővárosi gőzmalomiparban.⁵

Eddig jutottam el az akkori kutatásommal. Csakhogy ez még mindig nem volt elég ahhoz, hogy *per definicionem* a vállalkozókat azonosítsam – bár használtam az általam körvonalazott csoportokra ezt a kategóriát. A vállalkozó fogalmának alkalmazásához valójában pontosan meg kell határozni, hogy milyen jellegű gazdasági működés az, ami jellemez egy vállalkozót, és hol húzható meg e vállalkozói jelleg határa. (Hol kezdődik a vállalkozó?) Bár a *vállalkozó* számomra jó fogalmi keretet nyújtó kategória volt, és ma is annak tartom, sőt továbbra is használni tervezem, a vonatkozó elméletek a vállalkozó gazdasági funkcióját sokféle tartalom alapján igyekeznek azonosítani, tehát maguk a vállalkozói elméletek sem egyféle fogalmi keretet használnak.⁶ Amit azonban ennél is fontosabb problémának látok, az nem az elmélet, hanem a gyakorlat kérdése: az, hogy a vállalkozóelméletek keretei a történeti kutatásban mennyire és hogyan használhatók.

A vállalkozó különböző jelentéseinek rövid felvillantására Marc Casson és Catherine Casson 2013-as, *The Entrepreneur in History* című munkáját veszem

⁴ Klement [2012] 69–77. o.

⁵ Klement [2012] 191–210. o.

⁶ Klement [2012] 98–106. o.

alapul itt, bár sok más munkát idézhetnék még. Ebben a szerzők a következő tartalmakat kapcsolják a vállalkozó fogalmához, építve nemcsak a *business history*, *economic history* több évtizedes eredményeire, de integrálva az *entrepreneurship studies* erősen jelenközpontú megközelítéseit is. A vállalkozó = művész, egy kreatív személy; a vállalkozó = tudós, elemző, vizsgálódó személy; a vállalkozó = filozófus, bizonyos piaci elvek szerint működő szereplő; a vállalkozó = a változás előmozdítója; a vállalkozó = stratégia; a vállalkozó = koordinátor; a vállalkozó = a lehetőségeket meglátó és azokat kihasználó személy; a vállalkozó = újtó, sokféle szempontból; a vállalkozó = az, aki másokat megelőzve lép, vásárol, működik a piacon, próbálja kitalálni a helyzet alakulását; a vállalkozó = döntéshozó; a vállalkozó = kockázatvállaló; a vállalkozó = projektmenedzser; a vállalkozó = csapatot épít; a vállalkozó = arbitrázs alapján gondolkodó piaci szereplő.⁷

Ugyanezt a fogalmi sokféleséget időben való alakulásában, illetve eszme- és fogalomtörténeti mélységében ragadta meg Madarász Aladár több írása. Számot adott arról hogyan jelent meg a vállalkozó fogalma a 18. századi a közgazdasági gondolkodásban, és ezen korai időszakban milyen szinonímái, jelentései és a különböző nyelvekben milyen alakjai voltak. Hogyan volt jelen Smithnél, akiről – miként a klasszikus közgazdaságtanról is – azt tartja a szakirodalom, hogy nála háttérbe szorult a vállalkozó alakja, és bemutatta azt is, miként volt jelen a vállalkozó a német történeti iskola, Sombart, valamint az osztrák iskola, köztük persze kiemelten Schumpeter gondolkodásában, és hogy hogyan került be a fogalom a születő *business history* agendájába.⁸

Bár az elméleti megközelítéseket alapvetően összekapcsolja az a gondolat, hogy a vállalkozó olyan valaki, akit gazdasági funkciója, szerepei tesznek vállalkozóvá, még sincs például a tekintetben sem egységes álláspont, hogy vajon általánosan érvényes és használható-e a fogalom korszaktól függetlenül. Vagyis beszélhetünk-e középkori, kora újkori, általában iparosodás előtti vállalkozókról. Madarász Aladár e tekintetben azt képviseli, amivel mélyen egyetértek, és ez egyébként Fritz Redlich vagy Marc Casson álláspontja is, hogy nagy hiba időben korlátozni a vállalkozó fogalmának használatát, mert az a gazdasági cselekvésmód, amely definiálja, töltjük meg akármilyen konkrét tartalommal is, modern kapitalizmustól függetlenül mindig létezett, persze minden kor más-más kontextust adott hozzá e gazdasági szerephez.⁹

Akik felvetik a vállalkozó fogalmának történeti használatának, alkalmazhatóságának kérdését, azok jellemzően egyetértenek abban, hogy egyetlen

⁷ Casson–Casson [2013] 3–6. o.

⁸ Madarász [2014a]; Madarász [2014b]; Madarász–Valentiny [2015].

⁹ Redlich [1964]; Casson [2003].

módon érdemes vizsgálni azt: esettanulmányokon keresztül.¹⁰ Vagyis egy propopográfia nem is alkalmas műfaj, megközelítés hozzá. A feldolgozás kérdése már a vállalkozó gyakorlati megragadásának lehetőségeit feszegeti. Két példán szeretném érzékeltetni, mit képes megmutatni egy esettanulmány.

Az első példám, rövid esettanulmányom főszereplője egy jól ismert, nagyon alaposan feltárt személy, aki maga is írt memoárt, és hátrahagyott egy ma is virágzó cégbirodalmat: Werner von Siemens. Az ismertségét, közismertségét az is érzékelteti, hogy a világhálón számtalan fotó, montázs található róla, de még az aláírása is könnyen elérhető. Az életútjának a forrásadottságai kitűnők.¹¹

A ma működő Siemens cég alapját a *Telegraphen Bau-Anstalt Siemens & Halske* nevű vállalkozás jelentette, amelyet Siemens 1847-ben még tüzérhadnagyként alapított Johann Georg Halske műszerésszel közösen. A katonaság adta meg Werner Siemens számára a lehetőséget a műszaki tanulmányokra, amit aztán önerőből és saját kutatással, fejlesztéssel tovább és tovább bővített. A katonaságot egyébként tizenkét évnyi szolgálat után elhagyta. Induláskor a cég piaci alapját az a távírófejlesztés jelentette, amelyet Siemens és Halske együtt dolgozott ki. De a berendezés mellé nagyon hamar társult a cég profiljába a távíróhálózat kiépítése, sőt idővel a távírókábelek mélytengeri lefektetése is, illetve a hálózatok kiépülése után a működő hálózatok tesztelése, karbantartása. Később ezek a tevékenységtípusok is további új termékeket és eljárásokat eredményeztek.

A távíróüzlettől a továbblépést az újabb fejlesztések jelentették, amit kezdetben még Siemens maga, majd a cégben alkalmazott mérnökök is egyre inkább jegyeztek. A *Siemens & Halske* cég által bevezetett, illetve továbbfejlesztett termékek sora igen impozáns: dinamó, villamos vasút, ívlámpa, generátor, villamos erőmű – hogy csak a legjelentősebbeket említsem. Már Werner von Siemens életében volt a cégnek egy szentpétervári leányvállalata, egy társvállalkozása Londonban és egy fiókcége Bécsben. És a berlini mellett mind a három városban működtek Siemens-gyárak is. A Siemens már akkor multinacionális vállalat volt, amikor a szakirodalom szerint épp csak elindult a világgazdaságban az első globalizációs időszak.¹² Budapesten egyébként két évvel Werner von Siemens halála után alakult fiókvállalkozás.¹³ A cégtörténetek szerint a

¹⁰ Casson–Casson [2013] 67–119. o. Néhány példa a hazai vállalkozótörténetből: Bácskai [2011], Halmos [2008], Kövér [2012]. Kövér György izgalmas módszertani felvetése a vállalkozói életrajzok feldolgozására a páros családbiográfia: Kövér [2014] 37–39. o.

¹¹ A Werner von Siemens életrajzi irodalmat sokáig Wilfried Feldenkirchen uralta: például *Feldenkirchen* [1996]; egy újabb és más szemléletű életrajzi összefoglaló: *Bähr* [2016].

¹² Jones–Schröter (szerk.) [1993].

¹³ A vállalat magyarországi történetére lásd: *Frisnyák–Klement* [2017].

kutatás-fejlesztés mellett a cégvezetésben eredetileg maga Werner Siemens foglalkozott az új piacok megszerzésével, tehát nemcsak a termékfejlesztésben volt újtó, de a piacszerzésben is. A szakirodalom arról is megemlékezik, hogy a vállalkozás alkalmazottairól való „gondoskodásban” milyen lépéseket tett a cégbirodalom élén: 1858-ban bónuszrendszert vezettek be, 1868-ban segélyalapot, 1872-ben kezdődött a Siemens nyugdíjalap működése, 1891-ben lépett életbe a cégnél a 8,5 órás munkanap stb.¹⁴

A röviden vázolt életút alapján nehéz lenne megtagadni Werner von Siemens-től a vállalkozó jelzőt. Pedig van a történetnek egy másik oldala is. Amíg élt, Werner nem engedte ki a kezéből a cégvezetést. Meg volt róla győződve, hogy a cég akkor működhet jól, ha a vezetői posztokon Siemens családtagok foglalnak helyet, bennük bízott. Az egyre növekvő cégbirodalom még az 1890-es években is nagyjából ugyanabban a vállalati struktúrában működött, mint a 19. század közepén. Hiába volt a növekedés, a munkaslétszám bővülése, a termékskála fejlesztése és a piacszerzés; a feladatkörök elosztása a kompetenciák kijelölése elmaradt. Elmaradt egy modern vállalati struktúra kialakítása. Az értékesítés például még az 1890-es években is ügynöki hálózaton keresztül zajlott, nem épült be a cégbe. Abban sem követte korát a Siemens, hogy jellemzően saját forrásokból és ritkábban a tőkepiacról szerzett pénzügyi alapot az új projektekhez, Werner von Siemens életében nem alakult ki a cégnek erős banki kapcsolata. A 19–20. század fordulójára a Siemens kezdett lemaradni a nála jóval később induló versenytársak mögött, s itt leginkább a AEG-t (*Allgemeine Elektrizität Gesellschaft AG.*) szokás emlegetni. A cég alkalmazottaival való bánásmód jól illeszkedett ahhoz a patriarchális szerephez, amelyet a család fejeként (ő volt a legidősebb fiútestvér a Siemens családban) és a vállalkozás első számú vezetőjeként magáénak érzett. A cég átalakítása, modern nagyvállalattá formálása Werner halála után indult el.

Mivel visszaemlékezéseit halála előtt még be tudta fejezni, azt is tudjuk, hogy hogyan tekintett önmagára Werner von Siemens.¹⁵ A memoár szerint Werner a tudományos eredményeire volt a legbüszkébb, például arra, hogy több porosz egyetemen díszdoktorrá avatták, vagy hogy a Royal Society és a porosz tudományos akadémia a tagjává választotta. Visszaemlékezése alapján egyértelműen kijelenthető, hogy megvetéssel nézett a kereskedőkre és a pénzemberekre. Sokkal inkább mondta volna magáról, hogy tudós, mint hogy vállalkozó.

A másik példám egy jóval kevésbé dokumentált szereplő a magyar vállalkozótörténetből: megyeri Krausz Lajos.¹⁶ A vállalkozást, a Gizella gőzmalmot,

¹⁴ A cégtörténetről áttekintést ad: *Feldenkirchen* [1995]; *Feldenkirchen* [2000].

¹⁵ *Siemens* [2008] 449–467. o.

¹⁶ *Klement* [2004], *Klement* [2012] 239–266. o.

amelynek egyedüli tulajdonosa volt, még az édesapjával, Krausz Mayerrel közösen alapították 1880-ban. A cég működéséről nem maradt fenn sok forrás, rendelkezésre állnak a cégbírósági iratok és egy igen kicsi vállalati irategyűttes. A *Compassok* és a statisztikai kimutatások (Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara éves jelentései, malomipari statisztikák) alapján tudjuk, hogy a termelési eredmények szépen nőttek a Gizellában, ebből következően a cég minden bizonnyal követte és alkalmazta az 1880-as évek technikai fejlesztéseit. 1905-ig új termékről, speciális gyártási eljárásról nem maradt fenn információ, a munkáslétszám nem nőtt érdemben, a vállalat nem terjeszkedett, nem került más vállalkozás az érdekkörébe. Az a tény ugyanakkor mindenképpen figyelemre méltó, hogy akkor, amikor 1894-től 1905-ig megyeri Krausz Lajos egyedüli tulajdonosa és vezetője volt a Gizella gőzmalomnak, a vállalkozása úgy tartott lépést termelésben a budapesti versenytársaival, hogy azok többsége ekkor már részvénytársasági formában működött. A Gizella gőzmalmot Krausz Lajos halála után az örökösei, vagyis a testvérei alakították át részvénytársasággá 1905-ben, s a cég a következő tizenkét évben családi részvénytársaságként működött, mert a részvények 100 százalékban a családtagok tulajdonában voltak. Krausz Lajos után nem maradt memoár, de tudjuk róla, hogy nemcsak gyártulajdonos volt, hanem az 1880-as évtizedben két cikluson át (1884-től és 1888-tól) országgyűlési képviselő is, így olvashatók parlamenti felszólalásai. Alakját tovább színezi, hogy a parlamenti munkán túli közéleti működése folytatódott a malomipari érdekvédelmi szervezetekben – a Magyar Fővárosi Malomegyletnek 1901-től elnöke, előtte alelnöke volt – és a főváros törvényhatósági bizottságában is.¹⁷ Képviselőisége éveiben minden bizonnyal országgyűlési képviselőnek nevezte magát, előtte és utána leginkább a gyáros kategóriát használta.¹⁸

A két példa leginkább azt a két szélső pólust kívánta érzékeltetni, hogy ha sok a forrás, az egyébként nyilvánvalónak tűnő vállalkozókép úgy élesedik, hogy kezd a nyilvánvaló megkérdőjeleződni. Ha pedig kevés vagy kevesebb a vállalkozói működésre nézve a forrás, akkor maradnak a feltételezések.

¹⁷ Lásd *Magyar Székesfőváros* [1901] 14. o. Haláláról a fővárosi közgyűlés 1905. április 26-i rendes közgyűlési jegyzőkönyve így emlékezett meg: „582. Elnöklő főpolgármester úr a fájdalom őszinte érzetével jelenti a közgyűlésnek, hogy megyeri Krausz Lajos f. hó 13-án meghalt. A megboldogult három évtizeden keresztül volt tagja a törvényhatósági bizottságnak s e minőségében híven, teljes odaadással teljesítette kötelességét, amelyet reá polgártársai bizalma rőt. Azonkívül kiváló alakja volt társadalmi életünknek is, különösen kereskedelmi és ipari érdekeinknek nemcsak lelkes szószólója, hanem egyúttal buzgó, fáradhatatlan munkása volt.” (*Budapest Székesfőváros...* [1905] 215. o.)

¹⁸ A *Budapesti Cím- és Lakjegyzékekben* például visszatérően mint szeszestál-nagykereskedő és malomipar-üzlettulajdonos szerepel. Lásd például 1902/1903-as kötet, 1904/1905-ös kötet.

A vállalkozó definíciója szerint gazdasági funkciót tölt be, de ha meg akarjuk érteni, hogyan élte meg a vállalkozói létét, miként tekintett magára egy általunk vállalkozónak nevezett személy, akkor újra az elemzési mezőbe kell emelni a társadalmi-kulturális tényezőket. A vállalkozót tehát bár gazdasági szerepe határozza meg, elemezni, értelmezni nem lehet csak a gazdasági funkciója alapján.

HIVATKOZÁSOK

- BÁCSKAI VERA [2011]: Öt nemzedék: a Mannó család története. *Korall* 12. évf. 44. sz. 123–153. o.
- BÄHR, JOHANNES [2016]: *Werner von Siemens 1816–1892. Eine Biographie*. München, Verlag C. H. Beck.
- BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS... [1905]: *Budapest Székesfőváros törvényhatósági bizottsága 1905-ben tartott közgyűléseinek jegyzőkönyvei*. Budapest, Budapest Székesfőváros kiadása.
- BUDAPESTI CÍM- ÉS LAKJEGYZÉK [1902/1903]: *Budapesti cím- és lakásjegyzék*. 1902. május–1903. április. Budapest, Franklin-Társulat.
- BUDAPESTI CÍM- ÉS LAKJEGYZÉK [1904/1905]: *Budapesti cím- és lakásjegyzék*. 1904. május–1905. április. Budapest, Franklin-Társulat.
- CASSON, MARK [2003]: *The Entrepreneur. En Economic Theory*. (2. ed.) Cheltenham–Northampton, Edward Elgar Pub.
- CASSON, MARK–CASSON, CATHERINE [2013]: *The Entrepreneur in History. From Medieval Merchant to Modern Business Leader*. London–New York, Palgrave Macmillan.
- FELDENKIRCHEN, WILFRIED [1995]: *Siemens. 1918–1945*. München–Zürich, Piper.
- FELDENKIRCHEN, WILFRIED [1996]: *Werner von Siemens. Erfinder und internationaler Unternehmer*. (2. ed.) München–Zürich, Piper.
- FELDENKIRCHEN, WILFRIED [2000]: *Siemens. From Workshop to Global Player*. München–Zürich, Piper.
- FRISNYÁK ZSUZANNA–KLEMENT JUDIT [2017]: *A Siemens történet Magyarországon 1887–2017*. (Szerk.: Sebők Orsolya.) Budapest, Siemens Zrt.
- HALMOS KÁROLY [2008]: *Családi kapitalizmus*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- JONES, GEOFFREY–SCHRÖTER, HARM G. (szerk.) [1993]: *The Rise of Multinationals in Continental Europe*. Aldershot, Hants, E. Elgar.
- KLEMENT JUDIT [2012]: *Hazai vállalkozók a hőskorban. A budapesti gőzmalomipar vállalkozói a 19. század második felében*. (Talentum sorozat 15.) Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- KLEMENT JUDIT [2004]: Krausz Mayer és fiai. A szeszkereskedelem és malomipar felvirágzása. Megjelent: Sebők Marcell (szerk.): *Sokszínű kapitalizmus. Pályaképek a magyar tőkés fejlődés aranykorából*. Budapest, KFKI Csoport–HVG Kiadói Rt., 166–179. o.

- KÖVÉR GYÖRGY [2012]: *A pesti City öröksége. Banktörténeti tanulmányok.* Budapest, Budapest Főváros Levéltára.
- KÖVÉR GYÖRGY [2014]: A biográfia nehézségei. Megjelent: uő: *Biográfia és társadalomtörténet.* Budapest, Osiris Kiadó, 17–39. o.
- LENGYEL GYÖRGY [1993]: *A multipozicionális gazdasági elit a két világháború között. (Fejezetek egy történetpszociológiai kutatásból.)* Budapest, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet.
- LENGYEL GYÖRGY [2007]: *A magyar gazdasági elit társadalmi összetétele a huszadik század végén.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MADARÁSZ ALADÁR [2014a]: Hogyan született a vállalkozó? (Fogalomtörténeti töredék Schumpeter vállalkozóelméletéhez.) *Külgazdaság* 58. évf. 7–8. sz. 3–29. o.
- MADARÁSZ ALADÁR [2014b]: Hogyan született a vállalkozó? Megjelent: Bárány Tibor–Gáspár Zsuzsa–Margócsy István–Reich Orsolya–Vér Ádám (szerk.): *A megértés mint hivatás. Köszöntő kötet Erdélyi Ágnes 70. születésnapjára.* Budapest, L'Harmattan Kiadó, 139–154. o.
- MADARÁSZ ALADÁR–VALENTINY PÁL [2015]: Vállalkozás, vállalatelmélet, vállalat történet. Arthur Cole, Alfred Chandler és Roland Coase – változatok „paradigmateremtésre”. *Korall* 16. évf. 61. sz. 5–42. o.
- MAGYAR SZÉKESFŐVÁROS [1901]: Megyeri Krausz Lajos. *Magyar Székesfőváros*, 4. évf. 10. sz. március 11. 14. o.
- REDLICH, FRITZ [1964]: *Der Unternehmer. Wirtschafts- und Sozialgeschichtliche Studien.* Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.
- SIEMENS, WERNER VON [2008]: *Lebenserrinerungen.* (Hg. von Feldenkirchen, Wilfried.) München–Zürich, Piper.